

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Батьківське Горovenкове дворище вже більш п'ятнадцяти літ наймав приїжджий панок Олександр Захарович Галкін. В Глупові знали про його тільки те, що він служив урядником у суді в Харкові, вислужив там пенсію і ради того, що в Глупові дешево жити, перебрався сюди, що він удовець, що з ним живе його дочка Наталя. Приїхавши в Глупів, Галкін сподобав Горovenкове дворище і найняв його. Дворище стояло на кінці города, колись то був просто хутір; але за п'ятдесят літ Глупів розрісся і присунувся до самого Горovenкового хутора. Галкін не вважав на те, що дворище далеченько було від середини Глупова; раз, що він держав конячку, а вдруге, йому іменно хотілося осісти так, щоб дальше від пилу, вони, колотнечі, гуркотні, щоб округ його стояла тиша, щоб йому спокійно було доживати віку в захистку, де б природа голубила чоловіка, причаровувала до життя. Горovenкове дворище мало доволі краси, що від самої природи, а що і від рук і праці старого Горovenка.

Дворище обіймало більш десяти десятин землі: від шляху воно було обсажене білими і жовтими акаціями, а з останніх трьох боків обкопане широким і глибоким ровом; по один бік рову розрослась така густа колючина, що навіть і собаці не можна було пролізти між нею; на другім боці рову росли товсті гіллясті верби. Від воріт до дому вела широка дорога, обсажена липами, поміж котрих сиділи кущі бузку і білого ясеню; перед самим домом впирався в його ганок великий круглий квітник. Дом був старинний, дубовий, під залізом, з готичеськими вікнами; чорно-сиві стіни якомсь сурово і гордо визирали в прогаловини дикого винограду. З дому двері вели прямо в сад. Велика долина відходила зараз під квітки, далій вправоруч ішли кущі порічок, малини, агрусу; за ними городина, за нею тік, клуня, комори, омшеник, в котрий давно, давно вже не залітали бджоли, зате ніхто не мішав водиться там осам, шершеням, пугачам. Доріжка вліво від дому вела вже в настоящий сад.

Чудовий сад був у Горovenка! Не маючи більш тридцяти п'яти літ настоящего догляду, він все-таки не спустів, і тепер він ще був красивий, дарма що містами дерева одичавили, а в однім місті — більш десяти сивняку і вишняку чисто висохло від непролазної гущини.

Юрій Горovenко мало знав все дворище, з молодих літ він не жив на йому, а зрідси, бував тут вельми рідко: в останні ж дванадцять літ він ні разу не навідався на батьківщину. Він інстинктивно любив се дворище, як місто, де він родився, де покоїлись батьківські кістки. Ні за які гроші, ні за що в світі він не збув би того дворища, хоч йому і в думку не спадало, щоб коли довелось осісти на сьому дворищі і доживати віку. Заповітною гадкою у його було: віддати дворище земству, щоб воно завело тут ремісничу народну школу: він мізковав сю зиму умовитися про сю річ з земством; за життя матері він не хотів розпочинати сього діла, бо знав, «що вона бажала зложити кістки поруч своєї дружини».

Тепер Горovenко їхав на рідне селище, їхав не по добрій волі, а приневолений; їхав під вартою двох десятників, наче який душолюб або злодій; їхав у Глупів під надзор поліції... і не диво, що дорога батьківщина здавалася йому могилою. Хижа сила ні за що, ні про що, підборкавши йому крила, окрутивши, спутавши, пригнітивши, кине його живцем в отсю могилу: кине і не задушить його зразу, а моритиме голодом, нудьгою, щоб він вмирав повагом, день за днем: вмирав фізично і духовно, вмирав, тліючи в неволі, добивав сам себе, даремне б'ючись на волю з тої клітки-могили, з тої широкої тюрми. Йому б було легше, коли б могилу йому обібрали де-небудь на півночі; тліти-вмирати на чужині між чужими легше.

Такі сумні гадки не покидали його усю дорогу до самого Глупова. Показався на горі, заблищав золотий хрест глупівського Мазепинського собору. Горovenко глянув на його і швидше

заплющив очі; йому здалось, що він лежить вже в труні; на труну поставили вже горбате віко; воно придавило йому груди; йому душно, тісно, тяжко! він один — один! Закричать би, гукнути би: «Рятуйте, хто вірує в правду і волю!» — Даремна праця! Він один, ніхто його не вчує, ніхто не допоможе; ніхто не підніме віка; ніхто не випустить його на світ божий! Мусить задушиться, вмирати, а вмирати він не хоче; він хоче жити — жити, поки хоч чим-небудь помстить за наругу, за неволю, за матір. А чей востаннє попитає свою власну силу: може, скине віко домовини... І йому здалося, що він зібрав усю свою силу; вперся руками, ногами і головою в віко; напружується зірвати віко... Не бере... «Ой, ой, нічим вже і дихати».

Горовенко голосно зітхнув і розкрив очі. Коні зупинились... він у поліції. Ісправник відобрав від Горовенка атестат і взяв розписку, що він нікуди з Глупова не піде, не поїде; ніяких листів і рукописей ні до кого ні по пошті, ні через руки не посилатиме, не показавши спершу ісправникові задля цензури; коли від кого отримає лист чи що — повинен принести ісправникові на прочит; ні в кого дітей не вчитиме; ні на якій приватній службі не служитиме, не спитавши на те дозволення начальства, і щосуботи приходитиме в поліцію.

Мовчки Горовенко підписав розписку і мовчки вийшов з поліції. Зложивши своє збіжжя на заїздному дворі, він пішов на батьківщину. «Що заспіває мені Галкін, — думав, ідучи до його Горовенко, — чи пустить жити, чи ні? Хоч би одну кімнаточку дав». Галкін за все дворище платив триста карбованців річно; отсе все, з чого мусив жити Горовенко. Правда, за ним було ще право вимагати з казни щомісяця на прожиток шість карбованців, але він думав, що не годиться йому брати сі гроші. «Казна їх ні з кого другого, — думав він, — візьме, як з того ж таки вбогого народу, а хіба вона і так мало дере з його? Ні, як буде, то буде, а не хочу сього». Галкіна Горовенко бачив до сього часу разів зо три, не більше і вважав його за чоловіка сухого, черствого, без серця, за бюрократа, котрому усяке чуже лихо байдуже, а особливо — лихо чоловіка засланого, як от він, Горовенко.

День був хоч і осінній, але ясний і теплий, один з тих чудесних днів, які бувають у суху осінь на нашій Україні перед заморозками. Посупившись, вступив Горовенко в своє дворище. Серце його стисло ще міцній: могильною тишею повіяло на його. В квітнику він побачив якогось дідуся невеличкого росту, з довгою широкою білою бородою: сиве, але жовтовате волосся спускалось у його на плечі рідкими пасмами... «Се певно садовник», — подумав Горовенко і, не підходячи близько до діда, спитав:

— Діду! чи пан дома?

— А якого вам треба пана?

— Олександра Захаровича Галкіна.

— Галкіна? — переспросив дід і, наблизившись до Горовенка, промовив. — От вам і сам Галкін: здорові були. Ба, ба, ба!.. і не пізнав вас! Се ви, Юрій Горовенко! — він протяг до його обидві руки.

— Вибачте, — відповів Горовенко, — і я вас не пізнав.

— Не диво, не диво! Скільки то літ не бачились! Та тоді і я не такий був, молодший був; ні бороди, ні отсих пател не носив; тепер, бачте, яким пасічником став. Прошу ж вас до хати, жалуйте; а я ще вчора сподівався вас. Жалуйте...

Ввійшовши в дім, Горовенко пізнав старі вимальовані стіни і стелі: переміни ніякої.

— Сідайте, сідайте на канапчику, — говорив Галкін. — Мені ще позавчора говорив ісправник, що ви їдете до нас «жити»... Він вас знає, товариш ваш.

Горовенко, здивовавшись, глянув на Галкіна і відповів:

— Щось не в познаку! Не в приміті, щоб були у мене такі товариші.

— Каже, вмісті були на університеті.

— А як його звати?

— Пухно.

— Ба, — згадав, — справді, були вмісті, але зроду не товаришували.

— Ну, вибачте: що чув, те і кажу... А де ж ваші пакунки?

— Пакунки мої на заїздному дворі.

— От тобі і на!.. се славно!.. не сподівався! Чом же ви просто сюди не їхали?

Горовенко трошки засоромився.

— Ніяково було, боявся, щоб не побезпечити вас.

— Ой, ой! мене побезпечити! чим? Гріх вам за се... Та я, як вчув про вас, що їдете у Глупів, так аж підскачив з радості. Простіть старому... правду кажу. Не лиху вашому я радів... нехай мене господь боронить від сього, а радів, що в мене буде добрий, освічений сусіда... Зараз звелів приготувити вам дві кімнати, вони у нас зайві; нам на двох і шести доволі... Ви ж отут з нами житимете?

— Коли ласка ваша, я про се і прийшов просити.

— От і дякую вам, — Галкін стиснув руку Горовенка. — Тепер і мені повеселішає... та чи ви надовго до нас?

— Може, і до смерті.

— Крий боже! Знаючи, чого ви приїхали у Глупів, я б бажав, щоб ви завтра повернули до Ломакова; але яко єгоїста, вибачте, бажаю, щоб довше сиділи у нас. Ха, ха, ха!.. От як приходиться двоїтися...

Горовенко хотів щось сказати, але Галкін перебив його:

— Так я зараз пішлю за вашими пакунками.

— Дякую вам, але тривайте — треба спершу умовитись за ціну: я даром не хочу жити.

— За яку ціну? — підскачив Галкін. — Ще чого не було! Раз, що ви господар сього всього дому, а вдруге, кажу вам, ті кімнати у нас пустують. Ціни ніякої не візьму... се б була наруга мені... Годі! Нехай іде за пакунками.

— Постійте ще: крім хати, мені треба і їжі.

— Се інша річ: за їжу — гроші візьму.

Умовились. Галкін післав привезти Горовенкові пакунки і сказав йому:

— Поки суд та діло, поки вернеться дочка та сядемо за обід, може, спочинете з дороги? Ось ваші і кімнати.

Галкін провів Горовенка в приготуванні йому кімнати, миттю вийшов і так швидко зачинив за собою двері, що Горовенко не встиг і подякувати йому.

Горовенко лишився на самоті і став серед хати. Пахло трохи цвіллю. Він скинув очі на стелю і через вікно другої кімнати побачив сад, а в йому Галкіна. У голові у його мигнула чудна думка: «Чого отсе Галкін такий приятний до його, такий ласкавий? Один другого вони так мало знають; просто таки вперше, можна сказати, бачилися, а дивись ти — як стрів! Вітає наче батько сина! Що між ними? Він, Горовенко, засланиць, «чоловік неблагонадежний», а він, Галкін, урядник судовий, генерал, пенсіонер... Огонь а вода... Чи нема тут чого? Чи не підмовив Галкіна Пухно шпигунити за ним, вивідувати, як і про що він, Горовенко, мислить? Певно так! Бо з якої речі отака приятність, таке вітання? Так, так; не даром же він так креше по-українськи! О! хитра собака!.. Ну та розумний же і я чоловік! От впопавсь, сам себе в руки віддав. Ну, що б було погодити до завтраго чи що з пакунками, не переїздити, а спершу придивитися, розкусити Галкіна; так ні! пристав наче мокре рядно... От і вскочив, Юрку! Тепер що? Сиди в сільці та щогодини пильнуй держати язик за зубами. От навіжений я». — Юрко злився і сам з себе глузував. Звісно, що ніхто не вміє так, як українець, кепкувати з свого лиха і сам з себе.

Горовенко кусав собі губи, скуб бороду і говорив: «Ну, ну! утяв до гапликів... Що ж тепер вдієш? Хіба завтра ноги на плечі та на другу квартиру — так ще гірш буде: скажуть, що я

догадався про їх умови, більш почнуть сочити, десятника приставлять... ще гидше буде... Отсе втяв... Господи!.. Ну що ж?.. Поживу тут тиждень, нехай вже місяць; зберусь на гроші; пригадаю якусь підходящу причину та тоді і переберусь... А поки що, сиди, коли заліз та стережись». — Горовенко обвів очима кімнату. Се була кімната його матері, тут він родився; ось той канапчик, де сиділа його няня; ось те зеркало, що вона дивилась. Погляд Горовенка упав на зеркало; він побачив себе і подався назад; на голові в його за сей тиждень показалося сиве волосся; під очима попідводило жовто-сині дуги; на чолі простяглися дві глибоких морщини... «Рано», — подумав він і переступив другу хату. Ген-ген в саду з-за дерев білів верх хреста на батьківській могилі. Юрко взяв бриль і пішов на могилу вклонитися кісткам родителя.

До могили вела кленова доріжка, котру заслало листя з дерев, що наполовину вже обсіпались. Косе проміння сонця, падаючи на листя, давало доріжці вид, наче вона заслана зеленовато-золотим килимом. Під ногами Юрка листя шелестіло, немов вітало його. Доріжка вивела на долину, котрою колись гордовав старий Горовенко як найкращим містом у своєму саду. На сій долині він розводив найкращі довголітні квітки і яко чоловік знаючий в квітках, закоханий в них, вибирав і садив уміло. Тепер квітки росли по всій долині самосійно, де хотіли; зате без догляду одичавіли; але, може, дачавість їх була краще культурної вроди. Доріжка кругом обгинала долину, в головах котрої покоївся старий господар саду, ніби з могили доглядаючи його. Могила була в великому догляді: округ неї і тепер ще пишалося ціле озеро осінніх квіток. Горовенко обійшов могилу, став у головах, положив перед хрестом три земних поклони і повернув до дому другою стежкою, обсаженою сріблolistими тополями. Ся доріжка привела до другої долини, по котрій, мов шматки золота, жовтіли гвоздики; серед долини стояла величезна ялина, так вміло підстрижена косою, що здалеку видавала велику копицю свіжої зеленої трави. Відсіля доріжка взяла вліворуч і привела до дому.

— А що, любовали своїм добром? — спитав Горовенка Галкін. — Гарний сад, чудовий сад, є чим любовати! Раю не треба... О! ваш татусь був великий художник.

Горовенко подяковав за се, а ще більш за догляд могили,

— Одначе ви і не спочили?

— Ні, — відповів Горовенко, — нехай вже вночі.

— Прошу ж до столу, чим бог послав. Ждав, ждав доньку — нема; мабуть, там обідатиме... а їсти вже хочеться. О, що не люблю я сього ждання, страх як не люблю. Добре розумію, що їй там, у Глупові, веселій... звісно, молода; що їй з мене старого?.. скучно... а все-таки не люблю ждати... Тепер, дасть бог, з вами буде веселіш... може, більш сидітиме дома, а то не вдержиш її нічим.

— Із мене не веселий сусід, — відповів Горовенко.

— А нуте по чарці! дулівка, — просив Галкін, наливаючи жовтої, густої як патока, настоянки.

— Дякую вам, не вживаю зроду.

— Ге, ге! в нас сього не можна: та ви покуштуйте тільки, губи до чарки приложіть тільки, а вона сама поллється: се не дулівка, а чистий нектар, «дар небес». З вашого саду. Я такий охочий до сього нектару і щороку підбавляю; хоч, правду сказати, ні з ким до смаку випити... Воно-то є, кажу, пити, аби пучкою кивнув — глупівці цілою отарою, мов до водопою, налетять, щоб вицідити, та з ними не охота... Я настоянку шаную!.. Ось нуте ж бо... За ваше здоров'я!

— Єй-богу, не п'ю.

— Та бачу, що не п'єте, — шутковав Галкін, — тим-то і прошу, щоб випили. Не можна, не можна не випити. Се десятилітня та яка! Гляньте! мов янтар. — Галкін підняв чарку проти сонця, глянув, цмокнув і випив. — Не хвастаючись кажу: рідка настоянка; пив я колись у Животовського в Опошні, добра і в його, нічого сказати, а все-таки далеко до моєї... Ось покоштуйте!

Горовенко не змагався більш; він знав, що не випити з рук поляка старої «wodka», а з рук українця настоянки — значить обідити господаря! Він відпив з чарки «по Марусин поясок».

— А що? яка? — спитав Галкін.

— Справді, вельми добра! Горілки і духу нема.

— Горілки? кажете ви! Бачу, що ви справді не питуха... Тут горілки і близько не було... Ось нуте ж кінчайте. Горовенко допив.

— Тепер по другій, — промовив Галкін.

Як не змагався Горовенко, але Галкін так пристав до його, що мусив випити і по другій, зате в кінці обіду очі в його посоловіли.

— Тепер на бокову, — радив Галкін, — я сам туди ж.